

Јелена БАШАНОВИЋ-ЧЕЧОВИЋ*

РЈЕЧНИЦИ ЦРНОГОРСКИХ НАРОДНИХ ГОВОРА (ДОСАДАШЊИ РЕЗУЛТАТИ И МОГУЋНОСТИ ДАЉЕ ИЗРАДЕ)

Сажетак: Досадашњи резултати црногорске дијалекатске лексикографије представљени су кроз анализу 27 дијалекатских рјечника објављених од стране више домаћих и регионалних издавача. Анализирани су типови обрађене лексике, методологија њене лексикографске обраде и досљедност њене примјене, лексикографски поступци коришћени у рјечничком чланку, као и структура предговора, који је значајна допуна рјечнику у уобличавању слике о особинама испитиваног говора. Истовремено су се издвојила подручја која још увијек чекају на лексикографску обраду и за чијим рјечничким описом постоји велика потреба у дијалекатској лексикографији.

Кључне ријечи: црногорски говори, (дијалекатска) лексика, (дијалекатски) рјечник, (дијалекатска) лексикографија, лексичка грађа, одредница, лексикографска обрада, рјечнички чланак

1. Говори Црне Горе одавно су испитивани „са доста научне радозналости и доста интензитета“ (Вујичић 1984: 25). У запажене резултате тих разноврсних проучавања спадају монографски описи (студије) говора, у којима су особине испитиваних говорних области најчешће представљане по језичким нивоима — од прозодије и фонетике са фонологијом, преко морфологије са творбом ријечи,

* Доц. др Јелена Башановић-Чечовић, Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош“, ЦАНУ

до синтаксе. Иако је од свих језичких нивоа лексика најподложнија промјенама, о лексичким особеностима испитиваних подручја писано је узгредно, често и уопштено, обично са тежњом да се укаже на слојевитост и богатство народног језичког израза, а неријетко је поглавље посвећено лексици потпуно изостало. Зато су у резултату тежње да се одређена говорна подручја и лексички опишу настајали рјечници народних говора, који лексикографски припадају типу дијалекатског рјечника, у којем се биљежи и тумачи општи или диференцијални лексички фонд испитиваног народног говора и који, када је „исцрпан“, „представља поуздан ослонац за реконструисање материјалне и духовне културе“ испитиваног подручја (Реметић 2013: 16). Уз сакупљање дијалекатске лексичке грађе, у Црној Гори није остао запостављен ни сегмент ономастичких истраживања као „домен дијалекатске реалности“ (Петровић 2013: 36). Тако се, поред израде студија говорâ и рјечникâ, више аутора до сада бавило и ономастичким истраживањима по регијама — у једнима систематично, у другима узгредно, али је цјеловити попис црногорске ономастичке грађе и даље један од приоритета.

2. Иако сви црногорски говори нијесу подједнако и равномјерно испитани, извјесно је да су описани најбоље од свих штокавских говора, чему је погодовала слојевитост, богатство, али и издиференцираност језичких појава, које свеукупно „чине црногорске говоре посебно привлачним за науку“ (Ивић 1984: 31). На основу резултата досадашњих истраживања, може се закључити да су бројна подручја или монографски испитана или су за њих прикупљени општини дијалекатски подаци (наравно, на дијалекатској карти Црне Горе има цјелина које још увијек нијесу описане, али и оних које би због протока времена и очекиваних мијена у језичкој структури требало поново испитати). У дијелу лексиколошких и лексикографских истраживања, показано је велико интересовање за сакупљање и тумачење дијалекатске лексике¹, која је рудокопна у лексиколошком погледу.

3. За савремени развој дијалекатске лексикографије на простору некадашње српскохрватске територије од пресудног је значаја

¹ Ријеч може бити дијалекатска на више различитих начина. О „најмаркантнијим особеностима“ по којима се нестандардност лексике може одредити в. Петровић 2002: 277–283.

правац који су поставили најзначајнији филолози XIX и прве половине XX вијека — Вук Стефановић Караџић, Ђура Даничић и Александар Белић (Толстој 1984: 181). Вуков *Рјечник* из 1818. и његово издање из 1852, које садржи обиље дијалекатске грађе, обиљежио је XIX вијек. У лексикографији XIX вијека посебно мјесто има и Даничићев *Рјечник хрвајскоја или срјскоја језика*, који садржи лексичко блага савременог књижевног језика, али и „дијалеката хрватских и српских“. У XIX вијеку започета је и израда *Речника срјскохрвајској књижевној и народној језика* САНУ, са Белићем као првим главним уредником.

3.1. Према лексичком материјалу који садрже, лексикографска дјела XIX вијека дијеле се у двије скупине: прву, мању групу чине рјечници „надахнути илирским и свесловенским идејама, рађени методологијом ранијих епоха“ (Гортан-Премк 1984: 139), док другу, веома бројну групу, чине Вуков *Рјечник* и рјечници написани послије њега и према узору на њега. Вуков *Рјечник* из 1852, који је обогачен великим бројем ријечи из Боке и Црне Горе (Остојић 1992: 28), утицао је на систематичније сакупљање народне лексике са црногорског говорног подручја. Прва лексикографска остварења у Црној Гори везују се за период друге половине XIX вијека, тзв. поствуковски период (Остојић 2003: 116), када се у великом броју часописа, али и других публикација, појављују радови из области лексикологије и лексикографије. Иако се у том периоду покушавају дефинисати упутства о раду на терену и методологија одабира, класификације и обраде лексичке грађе, очекивано је и разумљиво што су критеријуми за избор грађе и начин њене обраде били недовољно разрађени и прилично неуједначени (Остојић 2003: 116–117). Ти радови извјесно представљају лексикографске и лексиколошке почетке, али се о „организованим лексикографским истраживањима у Црној Гори“ (Остојић 1992: 45) друге половине XIX вијека не може говорити. Ипак, допринос тадашњих аутора² у прикупљању и сређивању лексичког блага црногорског

² Тадашњи сакупљачи лексике били су обично просвјетни радници, који нијесу били професионални лексиколози. У резултату њиховог рада настале су неколике збирке ријечи у којима је пописан велики број ријечи из црногорских народних говора, које нијесу обухваћене Вуковим *Рјечником* (в. о томе Остојић 2003: 119–128).

говорног подручја, али и успостављању методологије рада у лексикографији, не смије бити потцијењен и занемарен. Захваљујући њиховом истрајном и марљивом раду, који је прије свега био заснован на поређењу са Вуковим *Рјечником*, уз издвајање диференцијалне лексике, отргнуте су од заборава бројне ријечи и њихова значења „тако да и најозбиљнији приговори не могу умањити величину таквих подухвата“ (Остојић 2003: 118).

4. Дијалекатска лексикографија, у оквиру које се израђују дијалекатски рјечници, лингвистичка је област у којој се сакупља, биељежи и стручно обрађује дијалекатска лексика у циљу израде рјечника као лексичког описа говора одређене области. „Дијалекатском лексиком (...) мора се сматрати укупност лексичког инвентара, са свим фонолошким, морфолошким, творбеним и семантичким карактеристикама присутним у једном ненормираном идиому“ (Петровић 1982: 196–197). Због тога су оправдани ставови да је најбољи дијалекатски рјечник „онај који приказује целовиту лексику једног дијалекатског идиома“ (СТИЈОВИЋ 2013: 328). Међутим, у недостатку таквих рјечника, корисни су и они које одређујемо као диференцијалне.³

4.1. Утемељен на језичким реалностима одређеног народног говора, дијалекатски рјечник припада типу дескриптивних, синхронизацијских рјечника (ИЛИЋ 2005: 19), при чему појам синхронизацијско овдје није синониман са савременим⁴. Дијалекатски рјечник најчешће је заснован на усменим изворима и грађи добијеној пасивним или активним путем. У недостатку података са терена, могу се користити и писани извори као драгоцену грађу за испитивање говора на свим језичким нивоима (са изузетком прозодије). Ипак, најпоузданији подаци за испитивање народног говора добијају се на терену, слушањем живог народног говора. Зато су дијалекатски рјечници складишта не само народног говора него и непресушни

³ Згуста издваја два типа дијалекатских рјечника: рјечник који пружа потпуну информацију о лексичком фонду одређеног дијалекта и рјечник који биељежи и тумачи само оно што је различито у односу на други дијалекат или у односу на оно што се сматра стандардним језичким обликом (Згуста 1991: 196).

⁴ „(...) сврха је синхронизацијских рјечника да се баве лексичком залихом неког језика на неком ступњу његовог развоја. (...) Свака епоха у развоју језика може (...) да се обрађује синхронизацијски.“ (Згуста 1991: 193)

извори драгоцених података о прошлости и садашњости испитиваних подручја, начину живота, навикама, култури и традицији подручја и људи, њиховим дјелатностима и контактима кроз историју. У њима је похрањено и сачувано све оно што је мисао људи са испитиваног подручја произвела и језички артикулисала, па су у вези са тим дијалекатски рјечници корисни извори за разноврсна истраживања — лингвистичка, етнолошка, културолошка...

5. Остварења из области дијалекатске лексикографије у Црној Гори просторно су омеђена и резултат су ауторског, рјеђе коауторског рада. У посљедње четири деценије објављен је солидан број рјечника црногорских народних говора, који нијесу рађени у континуитету и који су објављивани од стране различитих издавача. Извјестан број њих објављен је у издању Црногорске академије наука и умјетности: *Рјечник ѱовора Прошћенења (код Мојковца)* (1995); *Речник ѱовора Бањана, Грахова и Ојуџних Рудина* (2006); *Рјечник никшићкој краја* (2010); *Рјечник ѱовора околине Мојковца* (2010); *Рјечник ѱовора Зетје* (2010); *Рјечник ѱовора околине Бијелој Поља (Вранешка долина)* (2020); *Рјечник ѱовора околине Берана* (2021), неколико рјечника објавио је Институт, касније Факултет за црногорски језик и књижевност на Цетињу: *Рјечник величкоја ѱовора* (2012); *Њеџушки рјечник* (2012); *Рјечник ѱлавско-џусињскоја ѱовора* (2013); *Рјечник рожајскоја ѱовора* (2013); *Рјечник османске лексике барскоја краја* (2013; 2019); *Рјечник ѱашћировскоја ѱовора* (2019), четири су објављена у едицији *Срџској дијалектјолошкој зборника: Из лексике Васојевића* (1990); *Речник ѱовора Зајарача* (1997); *Из лексике Пиве (село Безује)* (2004); *Речник Куча* (2013), док су остали имали различите издаваче: *Романизми у Црној Гори: јуџоистјочни дио Боке Коџорске* (1981); *Ускочки речник, I и II* (1990–1991); *Романизми у Црној Гори: Будва и Пашићровићи* (1997); *Рјечник васојевићкој ѱовора* (2002); *Рожајски рјечник* (2003); *Рјечник ѱовора ѱодјоричких муслимана* (2007); *Рјечник њеџушкоја ѱовора* (2009); *Речник Васојевића* (2014); *Рјечник ѱорњобихорској ѱовора* (2020).

5.1. Лексика црногорских народних говора, који су као цјелина „веома типични дио штокавског нарјечја или дијалекта“ (Пешикан 1979: 149), забиљежена је и у неколико дијалекатских збирки ријечи. Иако су те збирке значајни регистри и извори за проучавање лексичке слојевитости и богатства црногорских народних говора, оне

нијесу уврштене у наш истраживачки корпус. Истраживањем смо обухватили само публикације које у називу имају ријеч „р(ј)ечник“ и које, лексикографски гледано, имају карактер рјечника.

6. У овом раду нећемо издвајати могуће недостатке и пропусте анализираних рјечника, који обично произлазе из методологије одабира и обраде рјечничке грађе — тачније, начина издвајања одредничких лексема и давања статуса одреднице оним облицима који некада не прате дијалекатске специфичности испитиваног говора (обликом или акцентом); лексикографске обраде појединих врста ријечи (у првом реду непотпуног, недоследног, а спорадично и неправилног издвајања граматичких информација уз одредницу); лексикографски спорних дефиниција и распореда значења у случају вишезначних лексема; мањка примјера, који су повремено одабрани невјешто па и не илуструју употребу одреднице, или њиховог потпуног изостављања, што рјечник прилично осиромашује. То може бити тема неког будућег рада. Но, без обзира на то, сви наведени рјечници доносе корисне и лингвистички и изванлингвистички употребљиве податке, али не по истим критеријумима избора и нарочито обраде рјечничке грађе. Сваки од њих — неки мање, неки више — значајан је прилог лексиколошким и лексикографским истраживањима у Црној Гори, у првом реду као допринос у спасавању од заборављања дијалекатске лексике одређеног говорног подручја.

7. У дијалекатским рјечницима објављеним у издању ЦАНУ уочава се извјесна уједначеност у методологији лексикографске обраде. Начело низања одредница је азбучно, а рјечнички чланак састоји се из неколико елемената: одредничке лексеме, која је акцентована у складу са приликама у испитиваном говору и која се наводи у основном облику (именске ријечи дате су у номинативу јединине, рјеђе множине, глаголи у инфинитиву, придјеву, придјевске замјенице и бројеви у облику мушког рода, а непромјенљиве ријечи у свом једином облику); граматичке идентификације одреднице, лексикографске дефиниције; примјера контекстуалне употребе и спорадично и, по потреби, фразеолошких спојева (израза) у којима се остварује одредничка лексема. У дијелу чланка посвећеном етимологији одреднице страног поријекла, чешће се наводи скраћеница назива језика из којег је ријеч преузета или језика

који је имао улогу посредника у њеном преузимању, а рјеђе и оригинални лик из језика даваоца. Експресивна маркираност одреднице подразумијевала је употребу квалификатора употребне или стилске вриједности испред дефиниције, међу којима доминирају: хип. (хипокористик), пејор. (пејоратив), погрд. (погрдно). У новијим рјечницима наводи се и информација о синтаксичкој позицији одреднице, односно идентификација контекстне употребљивости (послије дефиниције).

8. Послови систематског прикупљања и описа лексике црногорских народних говора започети су у Црногорској академији наука и умјетности изградом *Рјечника њвора Прошћења (код Мојковца)*. У уводном дијелу *Рјечника* наведени су подаци о територији са које је прикупљана грађа, историјат подручја, поријекло становништва. Особине говора Прошћења — подаци о говорном типу, акценатском систему, синтакси падежа и могућим утицајима старијих црногорских народних говора наведени су прилично оскудно. *Рјечником* је обухваћена лексика из различитих тематских области, обично диференцијалног карактера. Издавање и методолошки коректна лексикографска обрада тематски и значењски особене лексике потврдили су да говор подручја које се налази „сјеверозападно од Мојковца, у области Потарја у подручју Доњег Колашина“ има много лексичких особености које су оправдале израду овог рјечника. Њиме је истовремено дат подстрек за даље истраживање дијалекатске лексике у Црној Гори, али и образац лексикографског описа рјечничке грађе, који се у будућим рјечницима објављеним у издању ЦАНУ континуирано унапређивао и надограђивао.

8.1. Објављивањем *Речника њвора Бањана, Грахова и Ојућиних Рудина*, ЦАНУ наставља рад на проучавању лексичког богатства црногорских народних говора. *Речник* приказује слојевиту лексику, која доприноси разумијевању живота, дјелатности и навика људи са испитиваног поднебља. Њиме су обухваћене ријечи које је аутор понио као наслеђе из ране младости, највише из ужег завичаја (Бањани, који припадају никшићкој општини). У методологији обраде рјечничке грађе углавном је спроведен у домаћој лексикографији уобичајен лексикографски принцип структурирања рјечничког чланка, уз напомену да овај рјечник карактеришу сведеност и економичност у изразу, „без непотребних компонената семантичког

садржаја уз поједине ријечи“. Својеврсну необичност у издвајању одредница може да представља давање статуса одреднице префиксу, који у споју са другим формантима учествује у творби некада облички онеобичених глагола, те су у вези са тим у *Речнику* забиљежени облици глагола са „удвојеном, па и утројеном префиксацијом“ (нпр. *йоиздѣцаѣѣи, йоиздѣлазиѣѣи, йоѣрѣѣлегѣѣи*). У уводном дијелу *Речника* наведене су особености испитиваног говора на фонетском новоу, уз напомену аутора да се опште црте овог говора „у доброј мјери“ могу уочити у *Мемоарима* граховског војводе Анта Даковића, а још више у приповијеткама проф. Новака Килибарде, које се нарочито истичу богатством лексике. Повремено, аутор је вршио поређења са стањем забиљеженим у Вуковом *Рјечнику*, *Речнику* Матице српске, али и другим дијалекатским рјечницима са некашањег српскохрватског говорног простора, што *Речник љовора Бањана, Грахова и Ойуѣѣних Рудина* чини драгоценим извором грађе и за друга, шира истраживања.

8.2. Лексички репертоар црногорских народних говора значајно је употпуњен објављивањем *Рјечника никшићкој краја*. Већину забиљежених ријечи аутор је сакупио из народног говора или их је чуо још у родитељском дому, а извјестан број преузео је из писаних извора. *Рјечником* је обогаћен и књижевни језик будући да су примјери употребе појединих одредница ексцерпирани из књижевног дјела аутора са истог говорног подручја (Бождар Ђоковић). У уводним напоменама аутор констатује да је састављање *Рјечника* умногоме мотивисано приврженошћу завичају, али и жељом да се лексичко благо никшићког краја отргне од заборава, нарочито код младих нараштаја, којима *Рјечник* може „послужити да боље разумију живот (...) и љепоту језика тканог од народног ‘плетива’“. У лексикографској обради рјечничке грађе аутор слиједи уобичајену методологију — одредница је идентификована акценатски, граматички, етимолошки и семантички, уз навођење примјера контекстуалне употребе. *Рјечником* је пописана диференцијална, али и значајан сегмент опште лексике која „собом не носи само усколокалну, већ широку обојеност говора“. Када је у питању опис говора, не иде се даље од констатације да је никшићки крај познат по особинама источнохерцеговачких говора,

које су нашле одраза у „морфологији, фонетици и лексици говора никшићког краја“.

8.3. Послови прикупљања и обраде дијалекатске лексике у Црној Гори настављени су израдом *Рјечника њовора околине Мојковца*, који је реализован у оквиру пројекта ЦАНУ *Црногорски дијалекатско-ономасијички комплекс*. Заснован на усменим изворима, *Рјечник* садржи богат инвентар диференцијалне и опште лексике, која одликава не само језик него и дух, културу, обичаје и менталитет мојковачког краја. У уводном дијелу ауторка наглашава да је *Рјечник њовора Прошћења (код Мојковца)*, као „драгоцјен инвентар лексике једног мојковачког села“, био користан извор података за израду *Рјечника њовора околине Мојковца*, који је значајно обогачен лексиком из различитих тематских области. У уводном дијелу представљена је и структура *Рјечника* и рјечничког чланка, наведени су поступци лексикографске обраде одредница по врстама ријечи и, што је посебно значајно, издвојене су особине мојковачког говора на свим нивоима језичке структуре. Тако поред слојевите лексике, која је детаљно акценатски, граматички, етимолошки и семантички обрађена, уз навођење примјера контекстуалне употребе одредничке лексеме, *Рјечник* доноси и прецизан граматички опис говора околине Мојковца, којем до сада није посвећена посебна монографска студија, што га чини значајним за лингвистичка, али и изванлингвистичка проучавања.

8.4. У резултату рада на пројекту ЦАНУ *Црногорски дијалекатско-ономасијички комплекс* урађен је и *Рјечник њовора Зење*, којим је пописана и лексикографски обрађена лексика са подручја Зете — „простране равнице између доњег тока ријеке Мораче и Скадарског језера, коју ријека Цијевна (...) дијели на Горњу и Доњу Зету“. *Рјечником* је обухваћена слојевита општа и диференцијална лексика, која је, омеђена територијалном употребом, често различита не само у односу на стандардни језик него и у односу на друге црногорске народне говоре. У уводном дијелу ауторка наглашава да се током сакупљања рјечничке грађе нијесу ограничавале тематске области из којих је биљежена лексика, те да се настојала пописати лексика особена тематски, значењски, али и творбено. Иако је *Рјечник њовора Зење* искључиво заснован на усменим изворима, ауторка констатује да су јој информатори уступили и писану грађу

са овог поднебља, која ју је често усмјеравала на лексичку идентификацију данас рјеђе употребљаваних лексема. У уводном дијелу *Рјечника* наведени су и сегменти рјечничког чланка, редосљед њиховог навођења и поступци лексикографске обраде одредница за све врсте ријечи. Детаљно су пописане и особине говора Зете на свим језичким нивоима, што поред акценатске, граматичке, етимолошке и семантичке обраде лексике и издвајања илустративних примјера њене употребе, доприноси стварању опште слике говора испитиваног подручја, а *Рјечник* чини корисним извором информација за дијалектолошка, али и друга истраживања.

8.5. *Рјечником њвора околине Бијелој Поља (Вранешка долина)*, који је такође рађен у оквиру пројекта ЦАНУ *Црногорски дијалекатско-ономасијички комилекс*, обухваћена је и лексикографски обрађена лексика са подручја које до сада није било описано у дијалектолошкој науци и за чијим је описом постојала „ургентна потреба“. Као посебна говорна зона која гравитира ка Пљевљима, говор Вранешке долине био је посебно захтјеван за истраживање и због припадности дијалекатски разуђеном бјелопољском подручју, о којем постоји изузетно мало литературе. Вишегодишњи рад и посјећивање неких пунктова и по неколико пута (будући да се испитивао говор који још увијек није монографски описан и који ауторка не носи у сопственом језичком осјећању) резултирали су сакупљањем прилично слојевите лексике, у оквиру које се издвојило неколико тематских области. Рјечничка грађа прикупљана је методама традиционалних дијалектолошких истраживања, спонтаним разговором са мјештанима Вранешке долине, „чешће снимањем живог говора него попуњавањем претходно припремљеног упитника“. Захваљујући моделима њене лексикографске обраде (свака одредница је акцентована, граматички и семантички обрађена, уз навођење примјера употребе), могу се сагледати акценатске, фонетске, творбено-морфолошке и синтаксичке могућности говора испитиваног подручја, чији је структуралан лингвистички опис дат у Предговору *Рјечника*. Пописом карактеристичних граматичких обиљежја говора на свим нивоима језичке структуре, који може бити основа за његов монографски опис, попуњена је празнина на дијалекатској карти Црне Горе. У Предговору *Рјечника* представљена је и методологија лексикографске обраде и структура

рјечничког чланка, чији сегменти доприносе потпунијој идентификацији одредничке лексеме и свеобухватнијем представљању њене употребне вриједности у лексичком систему испитиваног говора.

8.6. У оквиру рада на пројекту ЦАНУ *Црногорски дијалекатско-ономастички комплекс* урађен је и *Рјечник говора околине Берана*. У *Рјечнику* је прикупљена и обрађена диференцијална и општа лексика подручја које се налази на сјевероистоку Црне Горе и које обухвата сјеверни дио Горњег Полимља. У Предговору *Рјечника* ауторка наводи да је „обимна и драгоцен лексика Васојевића“, сабрана у *Речнику Васојевића* проф. др Раде Стијовић и *Рјечнику васојевићкој говора* Вука Боричића Тивранског, била користан извор грађе за савремена лексиколошка и лексикографска истраживања говорног подручја Берана, током којих је значајан дио те лексике потврђен како код васојевићког тако и код неvasојевићког становништва. Лексика са пространог беранског подручја прикупљала се „снимањем аутентичног говорног израза репрезентативних говорних представника и попуњавањем упитника намјенски осмишљеног за ову врсту истраживања“. Све одреднице су акцензоване (по потреби је наведен и акценат њихових морфолошких облика), граматички и семантички обрађене, уз навођење примјера употребе одредничке лексеме, захваљујући којима је могуће сагледати и изражајне могућности говора. У Предговору *Рјечника* представљена је структура рјечничког чланка и методолошки поступци при обради ријечи, а издвојене су и „најупечатљивије говорне карактеристике“ беранског подручја по језичким нивоима, што је користан прилог дијалектолошким истраживањима црногорских народних говора.

9. Својеврсна уједначеност лексикографских поступака карактерише и дијалекатске рјечнике објављене у *Српском дијалектолошком зборнику*, која се у литератури објашњава неким видом обуке коју аутори пролазе за ту врсту посла (Марковић 2013: 193), односно одређеном редакцијском и рецензентском процедуром (Савић-Грујић 2011: 200). У рјечницима посвећеним народним говорима у Црној Гори одредничке лексеме су сложене азбучним редом и детерминисане граматичким информацијама, семантичким садржајем и примјерима контекстуалне употребе. У дијелу лексикографске обраде, у неким рјечницима уочава се својеврсна

стандардизација лексикографских поступака, блиска оној у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, што, наравно, не умањује њихову „изворност, занимљивост и значај“ (Савић-Грујић 2011: 202).

9.1. *Речник јовора Загараца* настао је у резултату коауторског рада Драга и Жељка Ђупића, који су *Речником* обухватили претежно диференцијалну дијалекатску лексику Загараца — племена Катунске нахије, која се разликује од књижевног језика и околних говора, уз напомену дату у Уводу да је аутохтоне загарачке лескике врло мало, па су *Речником* тежили да сачувају и што старију лексику, „ону која је карактерисала сеоски начин живота“. Општа лексика добијала је статус одреднице када је то било потребно — да би се уочио систем лексичких односа, систем размишљања и именовања, али и када је била носилац специфичних значења диференцијалних у односу на стандардни језик. У уводном дијелу *Речника* представљене су дијалекатске особености говора — гласови, акценат, морфолошке и синтаксичке карактеристике. Одреднице су акцентоване, дефинисане граматички и семантички, уз често посвједочена хијерархијски развијена значења. Примјери контекстуалне употребе одредничке лексеме досљедно су навођени. Посебну вриједност овог рјечника представљају ријечи које се данас не употребљавају или ријечи чија су значења ишчезла, а до којих се, како наводе аутори, тешко долазило. Са 10.000 ријечи и три пута толико значења *Речник* може да представи не само дијалекатску лексику подручја Загараца, него и говор у цјелини. Лексичка структура овог говора употпуњена је поглављем *Ономасџика Загараца*, захваљујући којем читалац може сагледати систем презимена, имена и надимака у Загарачу.

9.2. Лексичке залихе пространог подручја Пиве дијелом су представљене у „лексичкој збирци“ Светозара Гаговића *Из лексике Пиве (село Безује)*. Вјероватно је употреба предлога „Из“ у наслову оправдана чињеницом да основу књиге чине ријечи које је аутор прикупио у једном од највећих села „Пивске планине и Пиве као цјелине“. Међутим, богат лексички фонд (око 7.000 ријечи са око 8.000 значења), те осмишљена рјечничка структура и досљедна примјена лексикографских поступака у обради одредница разлози су због којих би се ова „лексичка збирка“ могла третирати и као рјечник. У

уводном дијелу аутор територијално дефинише подручје и одређује тип лексике коју је прикупљао, уз напомену да се „свјесно одијелио за речник такозваног диференцијалног типа“. Присуство „обичних“ ријечи аутор објашњава њиховим специфичним значењем, односно фонетски или морфолошки дијалекатски маркираним ликом. Иако је, вођен жељом да што прецизније дочара значење прикупљених ријечи, свјесно стављао у други план одређене аспекте сложеног лексикографског посла, за који му је, како наглашава, недостајала стручна компетентност, рјечнички чланак Гаговићеве збирке ријечи садржи све потребне елементе — одреднице су акцентоване, детерминисане информацијом о роду (именице), глаголском виду и наставку у 1. л. једн. презента (глаголи), придјевским/замјеничким наставцима за женски и средњи род (придјеви и придјевске замјенице). Прецизном сагледавању семантике обрађене ријечи доприноси одговарајућа краћа, а по потреби, и нешто шири дефиниција одреднице, коју употпуњавају илустративни примјери употребе. Само изузетно, уз одредницу је навођена етимологија — „да би омогућила прецизније дефинисање значења дате ријечи“.

9.3. *Речник Куча*, који је настајао више од педесет година, садржи 12.000 „лексичких чињеница“. У уводном дијелу издвојене су најмаркантније особености говора Куча, прије свега оне које се тичу гласовног система и акцента, а из осталих домена његове структуре издвојиле су се изразитије особине. Поред лексикографски уобичајеног азбучног реда одредница, у *Речнику Куча* уочава се груписање сродних фонетских и творбених варијанти у оквиру једне одреднице, па се *Речник* може одредити и као рјечник лексичких гнијезда, у којима су, из техничких разлога, окупљене све ријечи са „својим азбучним местом“. Свака изведеница је графички обиљежена, значење и контекст наведени су уз прву, а уз остале су по потреби навођене значењске нијансе и детерминишући квалifikатори. Тиме је методологија израде *Речника* значајно осавременена. Грађа обухваћена *Речником* утемељена је на лексичком искуству првог наведеног аутора (Драгољуба Петровића), које је стекао у родном селу Косору, али је боравак у Пиперима у дјетињству допринио да значајно обогати лексички фонд, па му, за потребе израде *Речника*, није било лако да „пресуди да ли је неку реч ‘понео’

из Куча или из Пипера“. Тамо гдје је био сигуран, диференцијацију између кучке и пиперске лексике назначио је у самом *Речнику*, нпр. *ѿоварија* (П) ~ *бурило* (К) ‘дрвена посуда за ношење воде, од двадесетак л.’; *жайка* ‘мешина за скоруп, мјешавину’ (П) ~ ‘кожна или гумена »канта« за вађење воде из »убла«, бунара’ (К). Издвајање карактеристика кучкога говора у уводном дијелу *Речника* представља добру основу за његов будући монографски опис, по могућности на свим нивоима језичке структуре, на који се још увијек чека у дијалектологији.

10. У дијалекатским рјечницима објављеним у издању Института, касније Факултета за црногорски језик и књижевност на Цетињу, забиљежена је тематски и значењски разноврсна лексика, али су критеријуми њене обраде различити, што може да допринесе закључку да методологија израде ових рјечника и лексикографски поступци у обради одредница нијесу уједначени. У свим рјечницима одреднице су сложене абецедно, али су акценат, граматичке и етимолошке одредбе, као и примјери контекстуалне употребе, недосљедно навођени. Ове рјечнике нијесу радили филолошки образовани аутори, нити професионални лексиколози, већ ентузијастички и завичајци, који су израду рјечника схватили као дуг који треба вратити завичају и који су, по мишљењу неких, успјешнији творци дијалекатских рјечника од аутора који се због израде рјечника укључују у туђу језичку средину. Дијалекатско лексичко благо пописано у овим рјечницима може да буде повод за реконструисање духовне и материјалне културе поднебља којем је рјечник посвећен, али не и за уобличавање језичке структуре говора тог поднебља, јер су у њиховом уводном дијелу најчешће изостали подаци неопходни за структуралан лингвистички опис говора.

10.1. Израдом *Рјечника величкога ѿвора* аутор је, како наводи у Предговору, хтио не само да сакупи величку лексику него да допринесе и очувању говора Велике, села на истоку Црне Горе. Ранија научна испитивања неких других истраживача, по којима велички говор има низ посебности, нарочито у лексички, аутор допуњава својим запажањима о слојевитости величке лексике, која је већ у Предговору наговијештена читавим низом експресивно маркираних лексема којима се представља особа лошег, неваљалог карактера. У Предговору *Рјечника* територијално је дефинисано подручје,

наведен историјат, поријекло имена, топонимија, становништво и његово поријекло. Међутим, нијесу се издвојила важнија говорна обиљежја испитиваног подручја, а изостало је и објашњење лексикографских поступака у обради рјечничке грађе. Све одреднице су акцентоване, обрађене су граматички и семантички, истина са ријетко посвједоченим разграничавањем значења код вишезначних лексема, али су изостали примјери употребе одредничке лексеме, који су нарочито важни као поуздани извори грађе за закључке о неким другим особинама говора, не само лексичким.

10.2. *Њећушки рјечник* настао је као „плод ентузијазма“ аутора који је историограф и музеолог по струци, а који је сакупљање лексике родних Његуша дефинисао као враћање дуга завичају. Подручје Његуша, смјештено између три града — Цетиња, Котора и Будве — драгоцјена је ризница лексике која је лексиколошки већ обрађена у *Рјечнику њећушкога говора* (2009). Када се пажљиво анализира лексика посвједочена у *Њећушком рјечнику*, уочава се њена тематска и значењска слојевитост, која носи бројне информације о историји људи и живота старих Његуша, народним обичајима, моралним нормама, личним и колективним особинама. У дијелу лексикографске обраде, све одреднице су акцентоване, идентификоване су граматички и семантички, уз навођење примјера њихове контекстуалне употребе. У Предговору *Рјечника* аутор указује на географске, историјске, привредне и културне прилике Његуша, а како није био филолог по струци, очекивано је што је лингвистички опис говора његушког подручја изостао.

10.3. Аутор *Рјечника плавско-гусињскога говора*, који је настао у резултату дугогодишњег рада, свјестан је да се „латио туђега посла“, на шта указује у Предговору *Рјечника*, али се мотивисан жељом да завичајни говор отргне од заборава, марљиво посветио прикупљању карактеристичне лексике плавско-гусињскога краја. За потребе израде *Рјечника* свакодневно је биљежио ријечи онако како их је чуо у народу, настојећи да и најмањим интервенцијама не наруши „аутентичност и изворност ријечи“. Све одредничке лексеме у *Рјечнику* су акцентоване, граматички и семантички су идентификоване, уз напомену да су у *Рјечнику* претежније оне које су једнозначне. Дух, култура и менталитет људи плавско-гусињског краја предочени су не само лексичким благом из различитих тематских

области него и фразама, клетвама, благословима, пословицама и изрекама, издвојеним у посебном поглављу *Рјечника*. Иако се велики дио забиљеженог лексичког фонда етимолошки доводи у везу са „турцизмима и албанско-романским лингвистичким јединицама“, у рјечничким чланцима није посвједочена употреба етимолошког квалификатора. Аутор *Рјечника* није филолог по струци, па је очекивано што лексиколошкој обради рјечничке грађе не претходи лингвистички опис говора подручја које одавно привлачи пажњу филолога, што је претпостављамо и био повод за објављивање рецензија и *Ријечи уредника*, у којима се издвајају „лингвистичке специфичности лексичке материје Рековићевог Рјечника“, односно гласовне специфичности плавско-гусињске говорне области.

10.4. *Рјечник рожајскога говора* резултат је ауторовог двадесетогодишњег рада на сакупљању лексике Рожаја и 25 околних села. Прво његово издање под насловом *Рожајски рјечник* објављено је 2003, испред Центра за културу — Рожаје. Пописана лексика разноврсне семантике и морфолошке припадности пружа корисне информације о духу, култури, навикама и дјелатностима људи са испитиваног поднебља. Иако *Рјечник* садржи прилог фонозаписа на ЦД-у, на којем су снимљени разговори са изворним говорницима који ће, по запажању аутора у Предговору, некада „бити од веће помоћи него на графички начин акцентима обиљежене ријечи“, за сагледавање прозодијске структуре говора било је корисно акцентовати одреднице, чије неакцентовање аутор правда и акценатском разуђеношћу говора околине Рожаја. Одреднице су граматички и семантички идентификоване, уз навођење примјера њихове контекстуалне употребе, а *Рјечник* је допуњен ауторовим записима о „рожајским ријечима“, те изрекама, фразама, клетвама и пословицама карактеристичним за испитивано подручје.

10.5. *Рјечник османске лексике барскога краја* из 2013. године (и његово „измијењено и допуњено издање“ из 2019) настао је са намјером да се „забиљеже и сачувају од заборавља турске ријечи које су коришћене у говору барскога краја“. Истовремено, *Рјечник* је подстицајан за евентуална даља истраживања утицаја пређашњих турских дијалеката на говор неких других подручја у Црној Гори. У вези са тим, *Рјечник* садржи знатан број турцизама, али њиме су обухваћене и лексеме албанског и романског поријекла, које су

често биле у употреби у народном говору. У Уводу допуњеног издања из 2019. дате су основне карактеристике „барског турског говора“, а оба издања садрже и попис изрека и израза из барскога краја. Одреднице су акценатски и облички дате у складу са барским изговором, уз напомену да је у загради навођен и изворни лик према рјечнику турцизама Абдулаха Шкалаћића. Идентификоване су семантички, не и граматички, а изостали су примјери њихове контекстуалне употребе, који су, истина, користан извор и бројних изванлингвистичких информација.

10.6. Израда *Рјечника њаштровскога говора* мотивисана је ауторовом жељом да говор Паштровића покуша сачувати од заборавља, али и остави млађим нараштајима „успомену на вријеме и културу својих предака“. Аутор, који је паштровски говор, након доласка из иностранства, учио од „тетака, баба, сељана и наравно од својих вршњака“, наводи у Предговору да је *Рјечник* настајао нешто више од петнаест година. У резултату тог рада сакупљена је тематски и семантички разноврсна лексика, која је у *Рјечнику* обрађена акценатски, граматички и семантички, али без навођења илустративних примјера употребе, који су вјештог читаоца могли упутити не само на начин живота Паштровића него и на структуру паштровског говора, чији дијалектолошки опис не претходи *Рјечнику* — очекивано, јер његов аутор није филолошки образован, а изради *Рјечника* приступио је као ентузијаста и као заљубљеник у народну ријеч завичаја.

11. Дијалекатски рјечници који су објављени у издању других издавача настајали су у резултату тежње да се попуне празнине на лексикографској карти Црне Горе, али и у резултату напора појединаца, који се неријетко промовишу и као дуг завичају и жеља да се завичајни говор отргне од заборавља, а све са циљем да се забиљежи и објасни лексика одређеног говорног подручја. Очекивано је што ове рјечнике одликује неуједначена методологија и примјена лексикографских поступака у обради рјечничке грађе. Укратко ћемо их представити.

11.1. Зачетак лексикографских истраживања у Црној Гори (Ђупић 1984: 99) везује се за дјело Весне Липовац-Радуловић *Романизми у Црној Гори: јуџоистични дио Боке Которске*, које има „пионирски значај“ у црногорској лексикографији. Дјело је плод десетогодишњег

рада на прикупљању романизама са подручја једног дијела Црне Горе (Пераст, Котор, Прчањ, Тиват, Грбаљ и њихова ближа околина). Забиљежена лексичка грађа је сложена абецедним редом, а обрађена је граматички и семантички, уз навођење примјера контекстуалне употребе. Ауторка је биљежила и етимологију и акценат „давно усвојених туђица“, прије свега оних које су преузете из италијанског језика.

11.2. Поред двотомне студије, ускочком говору посвећен је и двотомни *Ускочки речник* Милије Станића, што овај говор сврстава у детаљније описане црногорске говоре. *Ускочки речник* представља „први општи речник једног ширег штокавског дијалекатског комплекса“ (Остојић 2010: 9). Према наводима датим у Предговору, одреднице у *Речнику* су: „а) речи којих нема у Вукову *Српском рјечнику*; б) речи које се налазе у Вукову *Рјечнику*, али имају друго или друкчије значење; в) речи које је Вук означио као покрајинске (...) и г) речи које су исте и у Вука и овде“, али „имају посебну ‘боју’ значења“. Такође, *Ускочки речник* садржи и богат инвентар опште лексике, будући да је рађен са циљем да се њиме што потпуније представи лексички репертоар Ускока. Одреднице су сложене азбучним редом, акцензоване су и детерминисане граматички и семантички, а навођени су и илустративни примјери употребе. По потреби се биљежила и етимологија и изворни лик ријечи из језика даваоца.

11.3. Весна Липовац-Радуловић заокружила је своја тридесетогодишња истраживања романске лексике књигом *Романизми у Црној Гори: Будва и Паштровићи*. Лексички материјал са подручја Будве и Паштровића је „педантно и коректно“ лексикографски обрађен — сложене абецедно, поред акцента, одреднице садрже граматичку и семантичку идентификацију, а свака је илустрована примјерима контекстуалне употребе, у којима је садржан материјал подесан за даље и свестрано проучавање испитиваног говорног подручја.

11.4. *Речнику Васојевића* претходило је дјело исте ауторке *Из лексике Васојевића*. *Речник* садржи општу и диференцијалну лексику са подручја Горњих и Доњих Васојевића, за разлику од дјела *Из лексике Васојевића*, које ауторка одређује као диференцијални речник, који доноси грађу искључиво са подручја Горњих Васојевића. Богата грађа сакупљена на терену омогућила је ауторки да сачини

и монографски опис говора Горњих Васојевића. У уводном дијелу *Речника* географски је омеђено пространо подручје Васојевића, а дато је и неколико напомена о особинама говора будући да већ постоји његов монографски опис. При лексикографској обради ријечи, ауторка наглашава да слиједи методологију примијењену у изради *Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, уз извјесна одступања која је наметала концепција дијалекатског рјечника. При илустровању значења 11.000 одредница наводи се неријетко и по неколико примјера за свако значење „због важности доношења живе говорне ријечи“. Поред увјерења да ће обрађена рјечничка грађа вјерно представити говор Васојевића, који свакодневно трпи различите утицаје, ауторка наглашава да наставља прикупљање васојевићке лексике, с намјером да једнога дана објави потпуни рјечних васојевићког говора.

11.5. У *Рјечнику његова јодјоричких муслимана* издвојила се лексика типична за подгоричке муслимане, иако аутор напомиње да је било тешко раздвојити ту лексику од оне која се приписује хришћанском подгоричком становништву. Још је теже било разликовати лексички репертоар карактеристичан за говорне представнике о којима је ријеч, а да је непознат осталим црногорским муслиманима. Везано за подгорички говор, дистинктивна црта у погледу лексике свакако су оријентализми, и то они који нијесу заступљени у црногорским говорима. У уводном дијелу *Рјечника* представљен је говор подгоричких муслимана на свим језичким нивоима. Лексикографску обраду одредничких лексема, распоређених абецедно, карактерише обиљежен акценат, идентификација семантичког садржаја и навођење примјера употребе. Међутим, изостала је граматичка идентификација и стилистичка квалификација одреднице.

11.6. *Рјечником његушкоја говора* обухваћена је лексика говора Његуша, који су у вријеме теренског истраживања највећим дијелом били расељени, што је отежало посао прикупљања рјечничке грађе. *Рјечник* садржи и његушку топономастику, којој је, уз карактеристичну лексику Његуша, дат статус одреднице. Одреднице су сложене абецедним редом, акцензоване су, детерминисане граматички и семантички, а дати су и примјери њихове контекстуалне употребе. Наравно, примјери су изостављени у рјечничким чланцима са топомастичком грађом, али и код ријечи добијених

„по унапријед састављеном упитнику“. У *Уводним најоменама* аутор наглашава да *Рјечник* не садржи сву његушку лексику, већ ону типичну, забиљежену у спонтаним разговорима са изворним говорницима.⁵ Особине његушкога говора — „фонетске, морфонолошке, морфолошке и синтаксичке“ — нијесу наведене у уводном дијелу *Рјечника*, већ су објављене накнадно.

11.7. *Рјечник васојевићкој њовора* настао је из пера Вука Борићића Тивранског, послије низа његових литерарних остварења — поетских и прозних. Рјечничку грађу аутор је црпио из властитог лексичког фонда, али је и сакупљао на подручју завичаја — села Полица, које је „периферни крај Васојевића на међи са Горњим Бихором“. Статус одреднице у *Рјечнику* добили су дијалектизми и локализми, „некадашњи и данашњи“, али и многе књижевне ријечи, које говору Васојевића „дају одређени печат и колорит“. У креирању лексичког инвентара *Рјечника* аутор је користио и грађу из других рјечника. Одреднице су сложене азбучним редом, детерминисане су акценатски, граматички и етимолошки, а идентификације семантичког садржаја најчешће су представљене описно. У рјечничком чланку изостали су примјери контекстуалне употребе, који би корисницима *Рјечника* приближили значење одреднице, али и пружили низ информација корисних за сагледавање духовне и материјалне културе подручја Васојевића.

11.8. *Рјечником њорњобихорској њовора* лексикографски је обрађена лексика подручја које је смјештено „на сјевероистоку Црне Горе, између четири општине: Берана, Бијелог Поља, Рожаја и Тутина“. Грађа за *Рјечник* (који аутор у Предговору одређује примарно као рјечник диференцијалног карактера у односу на књижевни језик, али у којем се региструје и општа лексика) прикупљана је од репрезентативних говорника у петњичкој општини, са тежњом да се забиљежи лексика из различитих тематских области. Одреднице које су распоређене абецедно дате су „изворно и у основном облику“ (изостало је навођење акцента). Рјечничка грађа обрађена је граматички и семантички, уз навођење илустративних примјера из народног говора. Уз лексикографску обраду значајног сегмента

⁵ Лексички репертоар подручја Његуша употпуњен је *Њејушким рјечником* (2012), у којем очекивано има ријечи из *Рјечника њејушкој њовора*, али и нових ријечи, значења и примјера.

иначе неисцрпне лексике Горњег Бихора, у Предговору *Рјечника* представљене су и особине горњобихорскога говора — прозодија; вокализам и консонантизам; морфолошке особине (синтаксичка проблематика није обухваћена дијалектолошким описом).

12. Наведени дијалекатски рјечници упућују на закључак да је велики број црногорских народних говора лексикографски описан. Међутим, на лексикографској карти Црне Горе има цјелина чији би нам дијалекатски рјечник био пријекно потребан — он би сачувао од нестајања лексичко благо испитиваног подручја, али и био поуздан извор информација за сагледавање народног живота, обичаја, вјеровања, менталитета народа који се тим говором служи. Тиме се још једном упућује на тијесну везу „лексичког језичког нивоа са ванлингвистичком реалношћу“ (Толстој 1984: 184).

12.1. Ако би требало правити редосљед израде дијалекатских рјечника по подручјима, предност би требало дати оним регијама које су мање-више ослобођене од утицаја са стране, али и онима „са добром конзервацијом народне културе и народног лексичког блага“ (Толстој 1984: 185). У вези са тим, подручја која би могла пружити богату лексичку грађу за дијалекатски рјечник, а која до сада нијесу лексикографски описана, јесу подручје дурмиторског краја, тачније племена Дробњака или Пиве⁶, Пљеваља, Бјелопавлића, Пипера, Мрковића, Црмничке, Ријечке и Љешанске нахије, дјелови Катунске нахије, подручје Спича. Њиховом израдом добила би се широка слика народног језика у Црној Гори, а значајно би се обогатио и језик уопште.

ЗАКЉУЧАК

13. Дијалекатски рјечници који су били предмет нашег истраживања рађени су са намјером да се обради говорно подручје за којим је лексикографским описом постојала потреба, а неријетко су њихови аутори израду рјечника дефинисали и као дуг према завичају или као израз привржености завичајном говору. Рјечници

⁶ Давне 1984. године Никита И. Толстој навео је да је „питање националне части да се створи дијалекатски речник Пиве и Дробњака“. У међувремену, дио те части дијелом је спасен објављивањем дјела С. Гаговића *Из лексике Пиве (село Безује)*, али цијело подручје Пиве и Дробњака још увијек чека на лексикографску обраду.

садрже годинама, некад и деценијама, прикупљану грађу, чији сакупљачи и обрађивачи, с једне стране, нијесу лингвисти или филолози, али су задужили нашу лексикографију и дијалектологију, оставивши нам у наслеђе лексичко благо које извјесно ишчезава. На другој страни, ауторима као изворним говорницима и истовремено добрим познаваоцима завичајног говора лингвистичко образовање омогућило је да забиљежену лексичку уобличи у лексикографско дјело, које је користан извор информација за даља и свеобухватнија дијалектолошка истраживања.

13.1. Наша анализа је показала да се у анализираним дијалекатским рјечницима региструје слојевита лексичка грађа, али се уочава и разноврсност приступа у обради лексике. Појединачно, ти су рјечници потпунији или оскуднији, општи и(ли) диференцијални, са различитим моделима лексикографског описа, што је, између осталог, условљено типом, концепцијом и намјеном дијалекатског рјечника, разноврсношћу и структуром народног говора који се лексички описује, временом проведеним на терену, конфигурацијом терена и, у вези са тим, доступношћу информатора, али и опредељењем аутора шта треба да уврсти у рјечник и „шта је норма у избору лексикографских јединица“ (Ђупић 1982: 309).

13.2. Извјесно је да идеалан модел дијалекатског рјечника не постоји. Нема ни методолошког и уникатног рјешења и начела за све дијалекатске рјечнике (Реметић 2013: 20). Ипак, за квалитетну обраду рјечничке грађе и умјешност у навођењу аутентичног прозодијског и фонетско-морфолошког лика одреднице потребна су три услова: „одличан дијалектолог, школован лексикограф и носилац говорног идиома чија се лексика обрађује“ (Реметић 2013: 18). Истина, тежња да се рјечницима који нам недостају попуни лексикографска карта Црне Горе, али и недостатак квалификованог кадра, утицали су на све чешћу праксу да се сакупљач и обрађивач грађе, за потребе израде рјечника, укључује у туђу језичку средину, што изискује чешћи боравак на терену, обилазак појединих подручја и по неколико пута и често, у вези са тим, дуже вријеме потребно за израду рјечника. Поред осмишљене и досљедно примјењиване методологије обраде рјечничке грађе, добром дијалекатском

рјечнику⁷ требало би да претходи (у форми увода или предговора) и дијалектолошки опис говора, по могућности на свим језичким нивоима, нарочито ако се у рјечнику представља диференцијална лексика. Њиме је олакшано коришћење рјечника, чак и корисницима без филолошког образовања, будући да су примјери којима је илустрована употреба одредничких лексема некада набијени граматичким особеностима, често непознатим књижевном језичком изразу.

14. Овај рад може да буде и повод будућим истраживачима и ауторима дијалекатских рјечника да, по потреби, побољшају лексикографско умијеће представљено у претходним рјечницима. Иако појава сваког рјечника богатијег од претходних представља „велики културни догађај“ (Драгићевић 2014: 23), извјесно је да је у дијалекатској лексикографији сваки подухват значајан — не само због тога што евидентира и спасава од заборављања лексику једног говорног подручја, него и зато што је, нарочито када је исцрпан, свједочанство његове материјалне и духовне културе. Зато су „речници (...) најдуговечнија лингвистичка дела“ (Пешикан 1970: 147–150).

ИЗВОРИ

- [1] Башановић-Чечовић Јелена, *Рјечник говора Зејне*, књ. 6, ЦАНУ, Подгорица, 2010.
- [2] Башановић-Чечовић Јелена, *Рјечник говора околине Бијелој Поља (Вранешка долина)*, књ. 9, ЦАНУ, Подгорица, 2020.
- [3] Вујичић Милош, *Рјечник говора Прошћења (код Мојковца)*, Посебна издања, књ. 29, Одјељење умјетности, књ. 6, ЦАНУ, Подгорица, 1995.
- [4] Гаговић Светозар, *Из лексике Пиве (село Безује)*, СДЗб, књ. LI, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд, 2004.
- [5] Дошљак Драшко, *Рјечник јорњобихорскога говора*, Центар за очување и развој културе мањина Црне Горе, Подгорица, 2020.

⁷ „Ипак, ако се дијалекатски речник пројектује као научно дело, неопходно је да има осмишљену структуру, лексикографско устројство, селекцију аргумената за дефиницију, и уз све то да полази од конкретне стање, од конкретне дијалекатске система и културне традиције. Боље је да изради речника претходи дијалектолошки опис, а ако тога нема, онда да се бар оптимално познаје конкретна граматичка система лексикографски описаног говора...“ (Богдановић 2013: 26)

- [6] Ђоковић Љубомир, *Рјечник никшићкој краја*, Поседна издања, књ. 68, Одјељење умјетности, књ. 17, ЦАНУ, Подгорица, 2010.
- [7] Јокић Бранко, *Рјечник величкој јовора*, Институт за црногорски језик и књижевност, Подгорица, 2012.
- [8] Копривица Јован, *Рјечник јовора Бањана, Грахова и Ојујних Рудина*, Поседна издања, књ. 47, Одјељење умјетности, књ. 10, ЦАНУ, Подгорица, 2006.
- [9] Липовац-Радуловић Весна, *Романизми у Црној Гори: југоисточни дио Боке Кошорске*, Цетиње: Обод, Титоград: Побједа, 1990.
- [10] Липовац-Радуловић Весна, *Романизми у Црној Гори: Будва и Пашировићи*, МБМ-плас, Нови Сад, 1997.
- [11] Оташевић Душан, *Њеушки рјечник*, Институт за црногорски језик и књижевност, Подгорица, 2012.
- [12] Петровић Драгољуб; Ђелић Ивана; Капустина Јелена, *Речник Куча*, СДЗБ, LX, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд, 2013.
- [13] Рековић Ибрахим, *Рјечник њавско-јусињској јовора*, Институт за црногорски језик и књижевност, Подгорица, 2013.
- [14] Радојевић Данијела, *Рјечник јовора околине Берана*, књ. 10, ЦАНУ, Подгорица, 2021.
- [15] Ристић Данијела, *Рјечник јовора околине Мојковца*, књ. 5, ЦАНУ, Подгорица, 2010.
- [16] Скендер Милош, *Рјечник њашировској јовора*, Институт за црногорски језик и књижевност, Подгорица, 2019.
- [17] Станић Милија, *Ускочки рјечник I и II*, Научна књига, Београд, 1990. и 1991.
- [18] Стијовић Рада, *Из лексике Васојевића*, СДЗБ, књ. XXXVI, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд, 1990.
- [19] Стијовић Рада, *Речник Васојевића*, Чигоја штампа, Београд, 2014.
- [20] Тиврански Боричић Вук, *Рјечник васојевићкој јовора*, Просвета, Београд, 2002.
- [21] Ђупић Драго; Ђупић Жељко, *Рјечник јовора Зајарача*, СДЗБ, књ. XLIV, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд, 1997.
- [22] Хацић Ибрахим, *Рожајски рјечник*, Културни центар, Рожаје, 2003.
- [23] Хацић Ибрахим, *Рјечник рожајској јовора*, Институт за црногорски језик и књижевност, Подгорица, 2013.
- [24] Чиргић Аднан, *Рјечник јовора њодоричких муслимана*, Институт за црногорски језик и језикословље, Подгорица, 2007.
- [25] Чиргић Аднан, *Рјечник њеушкој јовора*, Магица црногорска, Цетиње — Подгорица, 2009.
- [26] Шлаковић Сеад, *Рјечник османске лексике барској краја*, Институт за црногорски језик и књижевност, Подгорица, 2013.
- [27] Шлаковић Сеад, *Рјечник османске лексике барској краја*, II измијењено и допуњено издање, Институт за црногорски језик и књижевност, Подгорица, 2019.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Богдановић 2013: Недељко Р. Богдановић, „Отворена питања израде дијалекатских речника (За увод у јавну расправу на округлом столу)“, *Пушјеви и домјети дијалекатске лексикографије*, Зборник радова, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, 25–31.
- [2] Вујичић 1984: Драгомир Вујичић, „Општи поглед на резултате досадашњих испитивања црногорских говора“, *Црногорски јовори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, Зборник радова, ЦАНУ, Титоград, 15–31.
- [3] Гортан-Премк 1984: Даринка Гортан-Премк, „Српскохрватска лексикографија XIX века (Преглед лексикографских концепција)“, *Наш језик*, XXVI/2–3, Институт за српскохрватски језик, Београд, 139–146.
- [4] Драгићевић 2014: Рајна Драгићевић, „Развој практичне и теоријске лексикографије“, *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 10–26.
- [5] Згуста 1991: Ладислав Згуста, *Приручник лексикографије*, „Свјетлост“, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1991.
- [6] Ивић 1984: Павле Ивић, „Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора“, *Црногорски јовори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, Зборник радова, ЦАНУ, Титоград, 31–49.
- [7] Илић 2005: Мирјана Илић, *Лексикографски постојећности у дијалекатским речницима југоисточне Србије*, Филозофски факултет, Ниш.
- [8] Марковић 2013: Јордана Марковић, „Дијалекатски речник као слика свог аутора“, *Пушјеви и домјети дијалекатске лексикографије*, Зборник радова, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, 193–203.
- [9] Ђупић 1982: Драго Ђупић, „Новија српскохрватска лексикографија“, *Лексикографија и лексикологија*, Зборник радова, САНУ и Институт за српскохрватски језик САНУ, Матица српска, Београд — Нови Сад, 305–310.
- [10] Ђупић 1984: Драго Ђупић, „Библиографија говора Црне Горе“, *Црногорски јовори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, Зборник радова, ЦАНУ, Титоград, 97–128.
- [11] Остојић 1992: Бранислав Остојић, *Из црногорске лексикографије и лексикологије*, Унирекс, Никшић.
- [12] Остојић 2003: Бранислав Остојић, „Вук Караџић и први лексикографски радови у Црној Гори“, *О црногорском књижевнојезичком изразу III*, Универзитет Црне Горе, Подгорица.
- [13] Остојић 2010: Бранислав Остојић, „Предговор“, *Рјечник јовора Зеће*, књ. 6, ЦАНУ, Подгорица.
- [14] Петровић 1982: Драгољуб Петровић, „Проблеми и изгледи српскохрватске дијалекатске лексикографије“, *Лексикографија и лексикологија*, Зборник радова, САНУ и Институт за српскохрватски језик САНУ, Матица српска, Београд — Нови Сад, 195–200.
- [15] Петровић 2002: Драгољуб Петровић, „Дијалекатска лексика и речник стандардног језика“, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене*

- теоријске основе*, Зборник радова, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Београд — Нови Сад, 277–283.
- [16] Петровић 2013: Драгољуб Петровић, „Дијалекатска реч као темељ историјског памћења“, *Пушјеви и домјети дијалекатске лексикографије*. Зборник радова, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, 31–41.
- [17] Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, Београд.
- [18] Пешикан 1979: Митар Пешикан, „Један општи поглед на црногорске говоре“, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXII/1, Матица српска, Нови Сад, 149–169.
- [19] Реметић 2013: Слободан Реметић, „Шта очекујем(о) од дијалекатског речника?“, *Пушјеви и домјети дијалекатске лексикографије*, Зборник радова, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, 11–25.
- [20] Савић-Грујић 2011: Ана Савић-Грујић, „Особености дијалекатске лексикологије и лексикографије“, *Октоих*, 1–2, Матица српска — Друштво чланова у Црној Гори, Подгорица, 197–208.
- [21] Стијовић 2013: Рада Р. Стијовић, „Дијалекатски речници и граматика“, *Пушјеви и домјети дијалекатске лексикографије*, Зборник радова, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, 327–337.
- [22] Толстој 1984: Никита И. Толстој, „Српскохрватска дијалекатска лексикографија у лингвогеографској перспективи“, *Лексикографија и лексикологија*, Зборник радова, САНУ и Институт за српскохрватски језик САНУ, Матица српска, Београд — Нови Сад, 181–191.

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

DICTIONARIES OF MONTENEGRIN NATIONAL SPEECHES
(PREVIOUS RESULTS AND POSSIBILITIES OF FURTHER WORK)

Summary

Previous results of Montenegrin dialect lexicography have been presented through analysis of 27 dialect dictionaries published by several publishers. There have been analyzed types of processed lexis, methodology of its lexicographic processing and consistency of its appliance, lexicographic procedures used in a dictionary article, as well as preface structure, which is significant addition to dictionary in shaping the image about features of analyzed speech. At the same time there have been distinguished areas that are still waiting for lexicographic processing and for whose dictionary description there is a great need.

Key words: montenegrin speeches, (dialect) lexis, (dialect) dictionary, (dialect) lexicography, lexical material, determinant, lexical processing, dictionary article